

Přístup dětí se specifickými potřebami k předškolní péči

Sylva Höhne – Jana Paloncyová, Zář 2023

Průzkum v Dětských skupinách a mateřských, rodinných a komunitních centrech v České republice

Shrnutí

Dětské skupiny a mateřská/rodinná/komunitní centra mají poměrně často zkušenost s rodinami a dětmi vyžadujícími zvláštní přístup a péči. Jedná se jak o děti se zdravotním znevýhodněním, tak i o děti z odlišného sociokulturního prostředí či sociálně vyloučených lokalit.

Každá čtvrtá dětská skupina přijala děti přicházející do České republiky v důsledku válečného konfliktu na Ukrajině, své služby poskytla uprchlíkům rovněž více než polovina center.

Pomoc v centrech se zaměřila na výuku českého jazyka a poradenství v oblasti vzdělávání dětí. Pro tyto děti byly rovněž organizovány adaptační programy před nástupem do mateřské nebo základní školy. Rodičům bylo poskytováno i poradenství týkající se pracovního uplatnění či materiální pomoc.

Služby pro rodiny se potýkají s otázkou financí. Úskalí představuje jednak výše veřejné podpory zejména v době růstu cen, jednak jeho obtížná dlouhodobá předvídatelnost. Nedostatek finančních prostředků brání rozvoji služeb, a to zejména v oblasti jejich personálního zabezpečení.

Pro zlepšení přístupu dětí se specifickými potřebami k péči v dětských skupinách je třeba ukotvit pozici asistenta pečující osoby. V současné době nezbyvají na tuto pozici finanční prostředky, ani nejsou definovány její kvalifikační předpoklady.

Zlepšení péče o zranitelné rodiny by prospěla i širší podpora odborníků z různých oblastí (psychoterapie, logopedie, finanční poradenství apod.) a jejich síťování. Klíčovým problémem je obecně nedostatečná kapacita a dlouhé čekací lhůty těchto služeb. Důležitou roli by při tom měly hrát zejména samosprávy a kraje.

Úvod

Mezi stěžejní témata moderní rodinné politiky patří opatření na podporu sladování rodinného a pracovního života. Jedním z pilířů je systém nerodinné péče zejména o děti předškolního věku, který umožňuje rodičům být aktivní na trhu práce a tím také zajistit rodinu finančně. Navzdory těmto obecným trendům existují mezi evropskými zeměmi podstatné rozdíly v kvalitě služeb předškolního vzdělávání a péče o děti, v nabídce konkrétních typů služeb pro tuto cílovou skupinu, v intenzitě docházky dětí do zařízení i v míře veřejné podpory. Podle statistiky Eurostatu¹ je nejvyšší docházka dětí mladších tří let do zařízení péče o děti v zemích západní a severní Evropy. Naopak v jižních státech a ještě výrazněji v zemích východní Evropy je podíl dětí v tomto věku, které navštěvují zařízení nerodinné péče, výrazně nižší. Česká republika v tomto ohledu drží s pouhými 5 % primát. Poměrně hustá síť jeslí byla v ČR po roce 1989 v důsledku nižší poptávky i opatření rodinné politiky vedoucí k familizaci péče o předškolní děti postupně zrušena. K renesanci nerodinné péče zejména o děti mladší tří let došlo po roce 2014 zákonem č. 247/2014 Sb., o poskytování služby péče o dítě v dětské skupině. Tato zařízení se zaměřují na rodiny s dětmi ve věku od šesti měsíců do zahájení povinné školní docházky.

Kromě toho, že nerodinná péče umožňuje rodičům předškolních dětí pracovat, poukazují výzkumy na to, že je tato péče nezřídka prospěšná zejména dětem vyrůstajícím v problémovém prostředí (narušené vztahy, nefunkční partnerství, rodiče trpící psychickými problémy, chudoba, málo podnětné prostředí). Jejich docházka do kvalitního zařízení může snižovat nerovnosti a umožňovat jim, aby se ve svém vývoji vyrovnaly ostatním (např. Shpancer, 2022; OECD, 2022; Palonciová et al., 2014; Hašková et al., 2012; Florin, 2004). Podobně mohou z nerodinné péče a vzdělávání těžit i děti se specifickými potřebami. Ty lze operacionalizovat do dvou hlavních skupin. První souvisí se zdravotním stavem dětí (mentální či tělesné postižení, smyslové postižení, vývojová dysfázie, hyperkinetické poruchy chování, porucha autistického spektra, specifické poruchy učení či

mimořádné nadání), druhá je spojena se sociálním zázemím (sociálně znevýhodněné prostředí, odlišný mateřský jazyk, jiné etnikum, náhradní rodinná péče apod.). V této souvislosti se nabízí otázka, do jaké míry mají tyto děti přístup ke službám péče, konkrétně k výše uvedeným dětským skupinám, ale i ke službám poskytovaným mateřskými, rodinnými a komunitními centry, jež jsou mimo jiné významným pilířem primární prevence negativních jevů v rodinách.

Hlavní zjištění

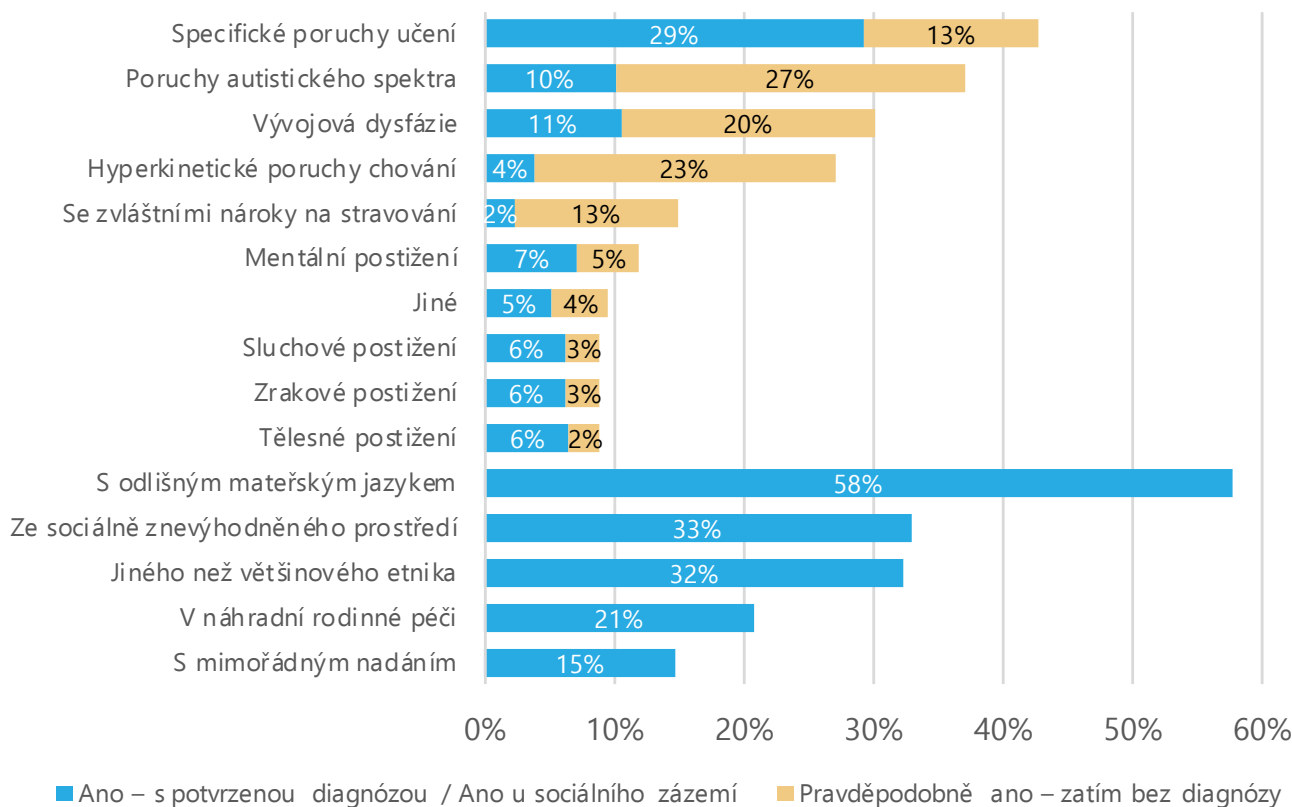
Podle výpovědí zástupců dětských skupin i uvedených center ve výzkumu RILSA realizovaném za podpory UNICEF je zkušenost s docházkou dětí, případně rodin se specifickými potřebami poměrně hojná. **Pouze 15 % dětských skupin se dosud v rámci svých služeb s dětmi s nějakou specifickou potřebou vůbec nesetkalo.** Důvodem byla zejména nízká dosavadní poptávka ze strany daných rodin (tu uvedlo 95 % respondentů nemajících zkušenost s docházkou dětí se specifickými potřebami), bariérou pro přijímání těchto dětí vyžadujících zvláštní péči je však i personální či materiální/prostorové vybavení (13 %, resp. 15 %). Poskytovatelé služeb péče o dítě v dětské skupině mající naopak s docházkou dětí vyžadujícími zvláštní přístup zkušenost se v 56 % setkali s oběma uvedenými skupinami specifických potřeb, dalších 11 % dětských skupin doposud přijalo pouze děti se zdravotními specifickými potřebami a 18 % pouze se sociálními. Mezi tzv. zdravotními či vývojovými specifickými potřebami se dětské skupiny setkávají nejčastěji se specifickými poruchami učení (graf č. 1). Následují poruchy autistického spektra, vývojová dysfázie (porucha postihující vývoj řeči) a hyperkinetické poruchy chování (ADHD, vzorce chování nepozornosti a impulzivity). Zaměříme-li se na specifické potřeby dětí, jež souvisí spíše s jejich sociokulturním zázemím, pak se dětské skupiny dle svých výpovědí setkávají nejčastěji s dětmi s odlišným mateřským jazykem, ale také s dětmi ze sociálně znevýhodněného prostředí či jiného než většinového etnika (graf č. 1). **K 1. lednu 2023 bylo v zařízeních, která se zúčastnila výzkumu, zapsáno 753 dětí vyžadujících zvláštní péči.** V relativním vyjádření představovaly tyto děti 11 %

zapsaných dětí. Pro dílčí srovnání lze uvést, že ve školním roce 2022/2023 bylo v mateřských školách zapsáno 18 925 dětí se speciálními vzdělávacími potřebami a tyto děti představovaly přibližně 5 % všech zapsaných dětí.

Rok 2022 byl ve znamení války na Ukrajině a emigrace zejména žen s dětmi do okolních zemí, včetně České republiky. **Podle výzkumu RILSA přijala každá čtvrtá dětská skupina nějaké ukrajinské děti.** Pokud tuto zkušenost zařízení nemělo, byla nejčastějším uváděným důvodem (70 %) absence poptávky ze strany ukrajinských rodičů, ve 43 % naráželi poskytovatelé na maximální možnou kapacitu své skupiny. Častěji přijímaly ukrajinské děti dětské skupiny působící v obcích s více než 10 tisíci obyvateli (přibližně 30 % proti 15 % v menších obcích).

Celkem přijala zařízení účastníci se výzkumu 137 ukrajinských dětí mladších tří let a 159 dětí starších.² Z výpovědí zástupců dětských skupin nelze jednoznačně říci, ve kterém období roku 2022 byla docházka ukrajinských dětí nejvyšší. Podle přibližně třetiny (36 %) z nich se v závislosti na měsících roku 2022 poptávka ze strany těchto rodin neměnila, podle další třetiny (35 %) byla nejsilnější na jaře, podle ostatních 29 % byly zkušenosti s docházkou ukrajinských dětí nejčastější v druhém pololetí roku 2022. Děti většinou docházely do dětské skupiny denně a po celý den. Pro jejich snazší začlenění byl pro ně ve třetině zařízení vytvořen zvláštní plán adaptace. Ve všech dětských skupinách byla zřejmá snaha zapojit ukrajinské děti do kolektivu, nebyly proto pro ně organizovány žádné oddělené aktivity.

Graf č. 1 **Zkušenost poskytovatelů služeb péče o dítě v dětské skupině s péčí o děti se specifickými potřebami** (v %)

Zdroj: Dětské skupiny 2023

2 Podle výzkumu mezi ukrajinskými rodiči dětí starších tří let navštěvovalo dětskou skupinu 5 % ukrajinských dětí v daném věku (Prokop et al., 2023).

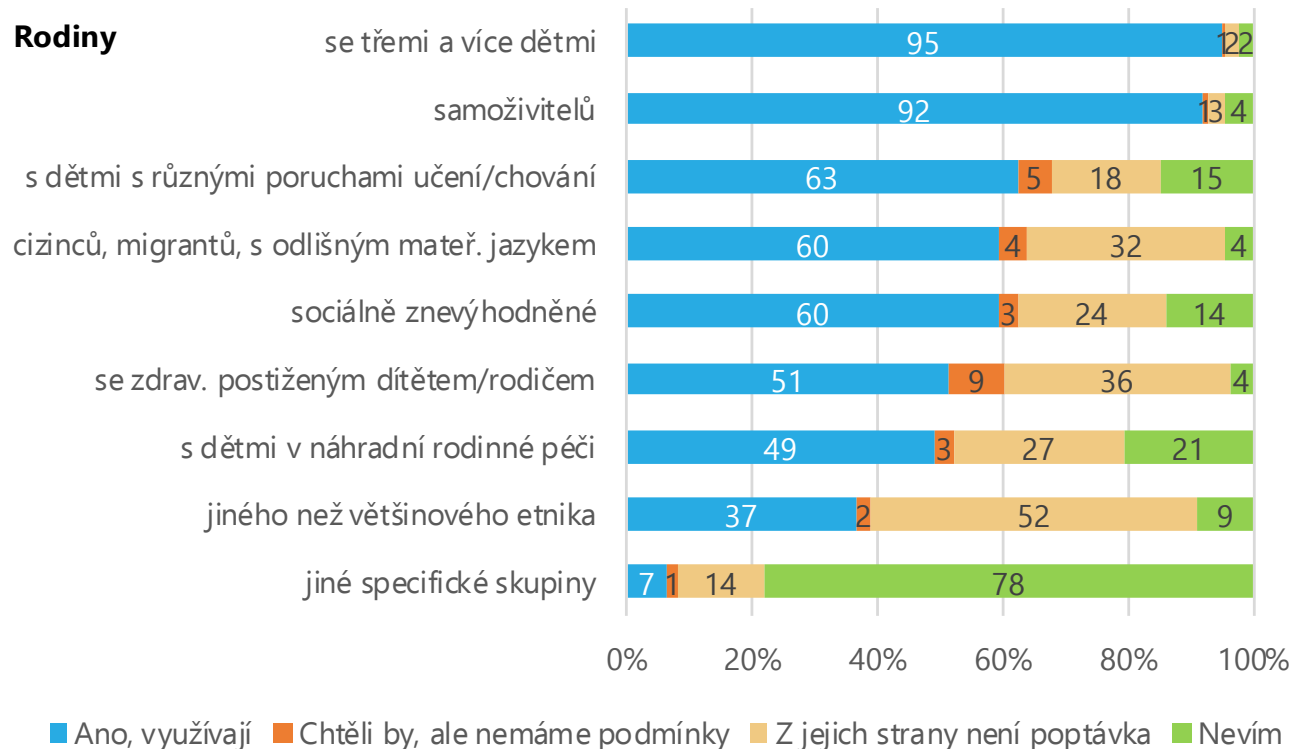
Mateřská a jim podobná centra mají také poměrně bohatou zkušenost s rodinami, které mají určité specifické potřeby.

K jejich běžné klientele patří rodiny se třemi a více dětmi a také rodiny samoživitelů (graf č. 2). Zhruba tři pětiny center poskytují své služby rodinám s dětmi s poruchami učení, chování, autistického spektra apod., rodinám cizích státních příslušníků a/nebo rodinám sociálně znevýhodněným, tedy s horším sociálním zázemím nebo materiálními podmínkami, příp. se zkušeností s výskytem sociálně-patologických jevů v rodině. V přibližně jedné polovině center se nabízených aktivit účastní zdravotně postižené děti, příp. jejich rodiče a rodiny s dětmi v náhradní rodinné péči (pěstounská péče apod.). Rodiny jiného než většinového etnika navštěvují zhruba každé třetí centrum. Důvodem nevyužívání služeb center rodinami či dětmi se specifickými potřebami je spíše chybějící poptávka z jejich strany než nevyhovující podmínky v centrech, nicméně ani tento důvod není v některých případech zcela zanedbatelný. Za nezájmem dotčených rodin však může být skryta neznalost těchto služeb, nedůvěra v jejich aktivity, obavy z finanční dostupnosti apod.

Zkušenost s ukrajinskými dětmi, potažmo rodinami, které přišly do České republiky v souvislosti s válečným konfliktem, měla více než polovina do výzkumu zapojených center (57 %, 77 center).

Ukrajinské děti byly v převážně většině předškolního věku (ve 35 % center byly ukrajinské děti nejčastěji nejvýše tříleté, v dalších 36 % center čtyř až šestileté), tedy ve stejné věkové kategorii dětí, která patří k nejčastějším účastníkům programů center. Dvě pětiny center nabízejí, příp. nabízely ukrajinským rodinám výuku českého jazyka a poradenství v oblasti vzdělávání dětí. Téměř každé třetí centrum, které s uprchlickými rodinami pracovalo, mělo pro jejich děti adaptační program před nástupem do mateřské nebo základní školy. Centra však poskytovala rodičům i poradenství týkající se pracovního uplatnění, aby se zvýšila jejich ekonomická soběstačnost. Materiální pomoc poskytovaná uprchlickým rodinám byla přítom velmi častá, nabízená 57 % center.

Graf č. 2 **Využívání služeb center rodinami se specifickými potřebami** (v %)

Zdroj: Rodinná a mateřská centra 2023

U řady uvedených specifických potřeb je zpravidla velmi obtížné, aby byla zejména u dětí mladších tří let potvrzena konkrétní diagnóza odborníkem. Pečující osoby jsou nezdůvěryhodní těmi, kdo na odlišné projevy chování či jiné problémy upozorní rodiče a ti pak sami či ve spolupráci se zařízením vyhledají odborníka (pediatra či jiného zdravotního specialistu, psychologa, pedagogicko-psychologickou poradnu apod.). I v tomto výzkumu však z řad poskytovatelů služeb pro rodiny zazníval stesk nad nedostatečnými kapacitami návazných odborných služeb.

Poskytovatelé služeb péče o dítě v dětské skupině vyzdvihovali možnosti individuálního přístupu k dětem, včetně k těm se specifickými potřebami, neboť počet pečujících osob na počet dětí je v tomto ohledu zákonem nastaven přísněji, než je tomu v mateřských školách. Na druhou stranu byly zmiňovány i některé více či méně významné bariéry pro to, aby dětské skupiny mohly přijímat i děti, které vyžadují zvláštní péči. Někteří účastníci fokusních skupin v této souvislosti zmiňovali např. rezervovaný až odmítavý přístup rodičů dětí, které žádné specifické potřeby nemají, což se může projevat v tlaku na poskytovatele, aby dítě se speciálními potřebami ve skupině nebylo (zvláště je-li jeho chování doprovázeno agresivním jednáním), ale třeba i v šíření negativního hodnocení daného zařízení. Daleko častěji však bylo jako bariéra tematizováno financování zejména dětských skupin, neboť zařazení těchto dětí zvyšuje nároky na počet a mnohdy i kvalifikaci pečujících osob, ale i na materiální vybavení.

Doporučení pro rodinnou politiku

Podpora státu by i v oblasti služeb pro rodiny s dětmi, jakými jsou dětské skupiny či mateřská/rodinná/komunitní centra, měla být založena na podrobných údajích nejen o jejich počtu a kapacitě, ale i o tom, jaké rodiny tyto služby využívají, jaká je po nich poptávka, zda se jí daří uspokojit. Na paměti je však třeba mít místní specifika. Z výzkumu RILSA navíc vyplynulo, že dětské skupiny i centra jsou důležitým článkem v začleňování dětí a rodin se specifickými potřebami, včetně rodin uprchlíků. Pro podporu a další rozvoj těchto služeb lze doporučit:

Na obecné úrovni rozvíjet ve spolupráci všech dotčených ministerstev (zejména Ministerstva práce a sociálních věcí, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, Ministerstva financí, Ministerstva zdravotnictví a Ministerstva pro místní rozvoj) systém služeb pro rodiny tak, aby byly finančně i prostorově dostupné, a to i pro rodiny se specifickými potřebami.

Nezbytné je zajistit tyto služby finančně. Tyto služby jsou částečně hrazeny samotnými klienty, ale pro jejich kvalitu a začlenění dětí se specifickými potřebami je třeba i stabilní financování ze strany státu. To je úkolem vyjednávání Ministerstva práce a sociálních věcí a Ministerstva financí, případně to může být předmětem změny rozpočtového určení daní obcí, tj. přerozdělování financí mezi stát, kraje a obce.

V rámci dotačních řízení Ministerstva práce a sociálních věcí, krajů i obcí prodloužit zpravidla jednoleté období kryté dotací, navýšit alokované sumy v dotačních titulech, příp. zohlednit dlouhodobě a úspěšně fungující centra a revidovat obsahované vymezení podporovaných aktivit a mzdových nároků v dotačních titulech.

V případě dětských skupin přizpůsobit harmonogram vyplácení státního příspěvku školnímu, nikoli kalendářnímu roku, jeho výši valorizovat dle růstu spotřebitelských cen, podobně jako zastropování úhrady rodičů, případně odvodit její výši od příjmu rodiny.

Pro zajištění odpovídajících služeb podporovat na všech úrovních státní správy a samosprávy i služby neziskových organizací, které se specializují na určitou problematiku a zajistit jejich síťování. Jedná se např. o terapeutické služby, poradenství v krizových situacích (materiální zabezpečení rodiny, ztráta zaměstnání, nemoc), ale i odborníky na cizí kulturu a jazyky.

Ze strany Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, ve spolupráci s kraji a obcemi a s dalšími příslušnými orgány (Národní pedagogický institut, Ministerstvo práce a sociálních věcí, Ministerstvo zdravotnictví aj.) metodicky vést a podpořit pedagogicko-psychologické poradny, případně i další odborníky (pediatry apod.) v diagnostice a práci s dětmi a rodinami s odlišným mateřským jazykem.

Ze strany Ministerstva práce a sociálních věcí motivovat samosprávy a kraje (např. příklady dobré praxe) k podpoře poskytovatelů služeb dětských skupin a rodinných center.

Na základě odborných diskuzí mezi poskytovateli služeb a Ministerstvem práce a sociálních věcí, do jehož gesce dětské skupiny spadají, nastavit podmínky kvalifikace asistenta pečující osoby, který by jí byl nápomocen při péči o mladší děti či děti se specifickými potřebami, a podpořit zřízení této pozice finančně (např. navýšením stávajícího státního příspěvku na provoz). Obecně metodicky i finančně podporovat další vzdělávání pečujících osob, včetně asistenta pečující osoby v dětské skupině.

Ze strany poskytovatelů služeb pro rodiny, ale i Ministerstva práce a sociálních věcí a ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy zlepšit informovanost směrem k rodinám, včetně uprchlických rodin (jaké možnosti podpory mají, jak fungují dětské skupiny, jaké služby nabízejí centra apod.). Posílit informovanost ze strany Ministerstva práce a sociálních věcí také směrem k poskytovatelům služeb péče o dítě v dětské skupině a centru (proškolení personálu, spolupráce s odborníky /např. psychology, tlumočníky/, výukové či metodické materiály atd.).

Ke zvážení je dále určité ukotvení center v systému primární prevence, tj. např. v oblasti služeb pro rodiny s dětmi, v rámci poskytované materiální pomoci apod.

Pro komplexní pohled zjišťovat sociologickými průzkumy také potřeby rodičů předškolních dětí (se specifickými potřebami), jejich zkušenosti a preference ohledně služeb péče o děti.

Metodologie

Výzkum zaměřený na dětské skupiny a mateřská a rodinná centra byl založen na **sociologickém výzkumu kombinujícím kvantitativní a kvalitativní metodologii**. Primárním motivem pro daný výzkum byla možnost zapojení ukrajinských dětí prchajících v důsledku válečného konfliktu mezi jejich klientelu (podrobněji viz Paloncyová, Höhne, 2023).

Ke konci roku 2022 bylo nejprve realizováno **12 hloubkových rozhovorů s odborníky na předškolní péči**, s cílem identifikovat hlavní témata a výzvy v oblasti předškolní nerodinné péče a ve službách komunitních/rodinných/mateřských center. Pozornost byla věnována rovněž jejich zkušenostem s péčí o děti se specifickými potřebami. Informace získané z provedených rozhovorů se staly podkladem pro hlavní **dotazníkové šetření**, které se uskutečnilo na přelomu ledna a února 2023. Prostřednictvím Ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV) byli osloveni všichni poskytovatelé služeb péče o děti v dětské skupině evidovaní k lednu 2023 v databázi MPSV (910 dětských skupin). Dotazník pro rodinná centra byl distribuován skrze Síť pro rodinu a Unii center pro rodinu a komunitu jejich členům (316 center). Řešitelský tým dále vybral 88 organizací poskytujících služby pro rodiny ze seznamu žadatelů v rámci dotačního titulu MPSV „Rodina“. Míra návratnosti byla v obou případech zhruba třetinová, celkově se podařilo získat data za **318 poskytovatelů o 447 dětských skupinách a za 136 rodinných center**. V závěru projektu, v červnu 2023, proběhly ještě dvě **fokusní skupiny s 13 zástupci dětských skupin** z různých regionů ČR. Stěžejními tématy bylo financování služeb péče o dítě v dětské skupině, přístup dětí se specifickými potřebami k těmto službám a spolupráce samospráv s jejich poskytovateli.

Literatura a zdroje

- FLORIN, Agnés, 2004. **La garde des enfants de deux ans: qu'en dit la recherche?** Synthèse pour le PIREF. Direction de la recherche.
- HAŠKOVÁ, Hana, Steven SAXONBERG (eds.) & Jiří MUDRÁK, 2012. **Péče o nejmenší. Boření mýtů**. Praha: Sociologické nakladatelství SLON. 199 s. ISBN 978-80-7419-114-5.
- OECD, 2022. **Education at a Glance 2022: OECD Indicators**, OECD Publishing, Paris. Dostupné z: <https://doi.org/10.1787/3197152b-en>.
- PALONCYOVÁ, Jana, Jana BARVÍKOVÁ, Věra KUCHAROVÁ & Kristýna PEYCHLOVÁ, 2014. **Nové formy denní péče o děti v České republice**. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_381.pdf.
- PALONCYOVÁ, Jana & Sylva HÖHNE, 2023. **Dětské skupiny a rodinná centra – jejich fungování a přístup dětí se specifickými potřebami k těmto službám**. Praha: RILSA. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_531.pdf.
- PROKOP, Daniel, Martina KAVANOVÁ, Michael ŠKVRŇÁK, Michal KUNC, Karel GARGULÁK, Matyáš LEVINSKÝ & Jana BICANOVÁ, 2023. **Hlas Ukrajinců: vzdělávání dětí**. PAQ Research. Dostupné z: <https://www.paqresearch.cz/post/vzdelavani-ukrajina-nova-vlna>
- SHPANCER, Noam, 2022. **Nonparental child care (daycare)**. Reference Module in Neuroscience and Biobehavioral Psychology, Elsevier. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-91497-0.00003-5>.

Ing. Sylva Höhne

(sylva.hohne@rilsa.cz)

působí v oddělení rodinné politiky v RILSA. Odborně se zaměřuje zejména na sociálně-ekonomické podmínky rodin, systém finanční podpory rodin s dětmi, rodinnou politiku a služby péče o děti.

Mgr. Jana Paloncyová, Ph.D.

(jana.paloncyova@rilsa.cz)

je vedoucí týmu rodinné politiky v RILSA. Zabývá se především rodinnou politikou, demografií, sociologií rodiny, sociálně-právní ochranou dětí a náhradní rodinnou péčí.

Výzkum, jehož výstupem je i tento Policy brief, se uskutečnil v rámci projektu „Přístup dětí se specifickými potřebami k předškolní péči“, který byl realizován za finanční a technické podpory UNICEF. Názory zde vyjádřené nereflktují automaticky stanovisko a postoje organizace UNICEF.